

Геннадій Христокін (Київ)

МИСЛИТЕЛІ ГРЕЦЬКОЇ ПАТРИСТИКИ ПРО СТРУКТУРУ ФІЛОСОФІЇ

Завданням нашої статі є реконструкція та аналіз теорії мислителів грецької патристики про структуру філософії. В межах цієї статті ми спробуємо узагальнити результати наших досліджень, проведених на широкому історико-філософському матеріалі. У науковій літературі вказана проблема знайшла лише фрагментарне висвітлення. Зокрема, П. Адо [2, с. 253] звернув увагу на відповідність у Орігена викладання дисциплін теоретичної філософії з вивченням біблійних книг, а історики теології С. Л. Єпіфанович [11, с. 111–135] і Ж.-К. Ларше [24, с. 71–83; 25, с. 29–40] проаналізували вчення Максима Сповідника про три «філософії» як етапи духовного розвитку особистості християнського містика. Комплексні дослідження структури філософії грецької патристики ще не проводилися вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Становлення дисциплінарної структури філософії грецької патристики

Грецька патристика під час свого формування засвоювала структуру дисциплін філософії, характерну для античної філософії. З часів Ксенократа утвердився поділ філософії на «етику», «фізику», «логіку» (діалектику) [7, с. 117–119]. Окрім того, П. Адо доводить, що в античності існували два рівня філософії – практичний, пов'язаний з духовними вправами і певним способом життя, та теоретичний, який на основі філософського способу життя формував відповідний дискурс [2, с. 18–21]. Так, в стоїцизмі існував розподіл між «мовою про філософію та самою філософією» [1, с. 270]. Відповідно, практичні дисципліни були покликані формувати правильне мислення (логіка), споглядання світу (фізика) і правильну поведінку (етика), а навчально-теоретичні дисципліни були покликані формувати відповідний дискурс – «мову про логіку», «мову про фізику», «мову про етику» [2, с. 140–153]. В усіх філософських школах дисципліни навчально-теоретичного циклу викладалися у системно визначених школами порядках, а практичні дисципліни здійснювалися одночасно як сторони єдиного філософського способу життя [1, с. 23–64]. Християнство засвоює античне ставлення до філософії як до способу життя і відповідного дискурсу. Так, коли мислителі грецької патристики описують християнство як філософію, вони мають на увазі не лише наявність певних доктринальних «теоретичних знань», подібних до теоретичних догматів філософських шкіл, але й певну практику, реалізацію християнства як способу життя, аналогічного до філософського [2, с. 250–266].

У II–III ст., коли формувалася філософія грецької патристики, в античній філософії відбулася певна модернізація класичної структури дисциплін. Так, стоїки, починаючи з Сенеки, та платоніки, починаючи з Плутарха, розташовували частини філософії в наступному порядку: «етика», «фізика» і «теологія», а «логіка» виступала пропедевтикою до них [1, с. 81]. Дисципліни вивчалися шляхом коментованого читання взірцевих текстів, що розглядалося як духовна вправа для перетворення читача. Важливо акцентувати, що ці частини філософії мислилися в першу чергу не як теоретичний дискурс, а як шлях духовного сходження [2, с. 165–170].

Оріген запозичує саме цю схематику разом із методом вивчення кожної дисципліни через коментоване читання праць засновників школи [2, с. 252–253]. У Пролозі до «Коментаря на Псалтир» [26, с. 3, 1–23] Оріген розглядає трилогію царя Соломона – «Притчі», «Еклезіаст» та «Псалтир» як відображення трьох основних етапів духовного зростання, яке починається з «етики», проходить через

«фізику» і завершується «містичним спогляданням» (ethike – physike – erortike) [19, с. 210]. Такий перелік дисциплін був практично реалізований у олександрійській школі, коли після віровчительної пропедевтики вивчались філософські дисципліни – «етика», що очищає душу людини, «фізика», що навчає інтелектуальному спогляданню світу, та «теологія», що єднає з Богом [9, с. 14–15]. Поряд з цим продовжували існувати і деякі інші варіанти структуризації дисциплін філософського та богословського циклу через потреби практичної доцільності в процесі викладання.

У Ямвлиха остаточно закріплюється схема філософських дисциплін – після загальної пропедевтики вивчали діалоги Платона у наступній послідовності: етика, логіка, фізика, теологія [23, с. 285]. На основі цієї системи дисциплін античного неоплатонізму з IV ст. у класичній грецькій патристиці відбувається остаточно конкретизація і фіксація схеми дисциплін теоретичної філософії, яка стає класичною для грецької патристики. Так, у каппадокійців відбувається реформа теоретичної філософії, коли її дисциплінами стають: «антропологія» (замість етики), що набула класичного виразу в трактаті Григорія Ниського «Про устрій людини», «космологія» (замість фізики), викладена у Василя Кесарійського в «Гексамероні», і «теологія», викладена у Григорія Назіанзіна в «П'яти теологічних словах» та у Афанасія Великого в «Слові про втілення Логосу». Псевдо-Діонісій доповнює теоретичну антропологію теорією містеріального вдосконалення людини, викладену в «Церковній ієрархії», космологію — вченням про небесну ієрархію, яке розвинене у «Небесні ієрархії», а теоретичну теологію — розробкою діалектики трансцендентного Буття, що знаходимо у «Божественних іменах» та «Містичній теології».

У Євагрія в Пролозі до «Слова про молитву» [10, с. 77], в «Практику» [10, с. 96] та у Максима Сповідника [14, с. 35] закріплюються більш відповідні, з огляду на християнську специфіку, назви для дисциплін практичної філософії: діяльна, природна та теологічна, або «добродієсна діяльність» (замість очищення), «споглядання природ» (замість просвітлення) та «містична теологія» (замість єднання) [11, с. 113–134]. Хоча, поруч з новими, інтенсивно використовуються і старі назви [13, с. 110]. Це свідчить про те, що структура філософії грецької патристики формувалася не без впливу з боку схеми античного неоплатонізму, але безумовно на власній основі, що є черговим підтвердженням тези про грецьку патристику як східно-християнський неоплатонізм.

Отже, у Афанасія, каппадокійців та Псевдо-Діонісія антропологія, космологія і теологія разом із логікою як пропедевтикою стали складовими філософії східно-християнського неоплатонізму. Оскільки лише теоретична теологія була обов'язковим для християн догматичним знан-

ням, а основоположення логіки, антропології та космології, за деякими виключеннями, не були догматизовані, то *теоретична філософія грецької патристики є більш широким філософсько-богословським синтезом, ніж власне догматична теологія*. Теоретична філософія грецької патристики по суті стала всеохоплюючим теоретичним світоглядом мислителів цієї епохи, теоретичною системою східно-християнського неоплатонізму. Після остаточного формування дисциплін в творах каппадокійців та Псевдо-Діонісія, мислителі грецької патристики визнавали викладені в цих творах основоположення східно-християнського неоплатонізму обов'язковими для себе в якості богословсько-філософських аксіом, із яких лише частина були власне догматами теології.

В той же час варто зазначити, що дисципліни теоретичної та практичної філософії грецької патристики не співпадали з навчальними дисциплінами філософського та богословського курсу, які викладалися в університетах ранньої Візантії. Порядок тріади «етика – фізика – теологія», що був описаний Орігеном в Пролозі «Коментаря до Пісні пісень» [263, 1–23] як ідеальний для навчання, насправді був занадто загальний, декларативний та штучний для реального процесу викладання. Таке явище спостерігалось і в античності, коли стоїки і платоніки мали більш складну навчальну програму, ніж ідеальні тріади «логіки – фізики – етики» чи «діалектики – фізики – теології». У Візантії як у дисциплінах загального курсу «пайдеї», так і в спеціально філософських дисциплінах зберігався порядок, сформований в пізній античності. Якщо визначити точніше, то після деяких змін раннього періоду, у власне візантійську епоху панує порядок викладання, сформований в олександрійській школі античного неоплатонізму [23, с. 315–317]. Стосовно цього порядку структура філософії грецької патристики відіграла роль лише загального ідеалу, свого роду теорії чи програмного завдання навчання – сформувати особистість та задати шлях її духовного розвитку.

Навчальний процес в епоху патристики на грецькому Сході мав свою логіку, не в усьому аналогічну до об'єктивно існуючого порядку частин філософії грецької патристики. У вищих світських навчальних закладах всього періоду існування грецької патристики викладалась антична філософія, на яку отці Церкви дивились як на пропедевтику до власне теологічної філософії східно-християнського неоплатонізму. Характерно, що порядок викладання дисциплін цієї світської філософії в основному відповідав схемі «логіка чи філософська пропедевтика» – «натурфілософія» – «метафізика» [17, с. 487–496; 18, с. 384]. Оскільки християнський спосіб життя ефективно замінив філософський, то у викладанні філософської «етики» не було потреби. Якщо деталізувати,

то порядок вивчення світської філософії був фактично порядком за-
своєння всього не-теологічного знання.

За змістом дисципліни світської філософії були частинами античного
неоплатонічного синтезу і викладалися саме в тому вигляді, який вони на-
були в олександрійському неоплатонізмі [23, с. 317]. Можна припустити,
що логіка викладалась як неоплатонічне коментування творів Арістотеля,
фізика вивчалась за підручниками, що використовувалися античними не-
оплатоніками при вивченні природничих та математичних дисциплін,
філософська теологія вивчалась саме неоплатонічна, вершиною якої вва-
жався Прокл. Погляди Платона і Арістотеля викладалися лише в неопла-
тонічній інтерпретації. Викладання світської філософії в її антично-неоп-
латонічній редакції у Константинополі та Олександрії було своєрідним
взірцем для формування християнсько-неоплатонічної філософії і сприя-
ло тому, що філософія грецької патристики ставала християнсько-неопла-
тонічною. Характерного для Заходу в XIII ст. переходу до аристотелізму в
світській філософії, а потім і в теології на візантійському Сході так і не
відбулося не лише до кінця патристики, але й до кінця існування Візантії.
Паралельно до світських шкіл викладання теології в богословських ака-
деміях з часів Орігена складалося з вивчення апологетики, гомілетики,
літургіки, догматики та екзегези Писання. *Слідів викладання у вищих
світських та теологічних закладах системи теоретичної та практичної
філософій грецької патристики ми не знаходимо*, а тому необхідно зро-
бити висновок, що кожен мислитель грецької патристики приймав всю
цю філософсько-богословську систему не в якості студента, а в якості
зрілого науковця та практика.

Можна зробити загальний висновок, що в епоху патристики поглиб-
люється розрив між філософією в трьох її вимірах: навчальних дис-
циплін, теоретичних систем і способу духовного життя. Цей процес,
який розпочався в античності і завершився в історії європейської філо-
софії, свідчить про поступове взаємне відчуження філософії як теорії,
практики і навчальної дисципліни [2, с. 267–268]. Отже, у грецькій пат-
ристиці структура дисциплін філософсько-богословського синтезу ви-
никла внаслідок трансформації стоїчних та платонічних «етики»,
«фізики», «теології» та мала християнсько-неоплатонічний характер.

Пропедевтики до філософії грецької патристики

Пропедевтиками до системи практичної та теоретичної філософії в
грецькій патристиці виступали, відповідно, катехізація, життя в
тайнствах (містагогія) та патристична логіка, які разом становили хри-
стиянську пайдею. Як і основні дисципліни філософії, вони мали
відповідно практичний та теоретичний характер.

В якості загальної пропедевтики до практичної філософії виступала катехізація – засвоєння вірою істин Слова. Через віру особа приймає в себе Слово і засвоює моральні принципи свого життя. В якості спеціальної пропедевтики практичної філософії у грецьких отців виступає містеріальне життя, яке покликане в таїнствах переродити особистість, зробивши її богоподібною. Разом, життя в таїнствах та катехізація виступали початком (щодо власне духовного розвитку в практичній філософії) формування особистості, що проходило в Церкві [5]. У цілому, «духовне народження» особи через «прийняття віри» у проповіді, «містеріальне народження» її у хрещенні мислилось в грецькій патристиці в якості аналогії до античної пайдеї, що теж була покликана формувати особистість [12]. Така християнська пайдея віри та містеріального народження готувала особистість до християнства як філософського способу життя та теорії. Важливо те, що пропедевтики віри і містерій в подальшому не зникають, з часом вони все глибше вкорінюються в житті особистості, постійно супроводжують її духовне зростання по усіх етапах практичної філософії; на кожному з етапів віра та містеріальне життя зростають і вкорінюють особу в Слові [8, с. 567–668]. Отже, пропедевтики мають теоантропологічний характер, оскільки духовне народження в таїнствах є усиновленням Богу, а засвоєння Слова вірою завершується містеріальним прийняттям Слова, Іпостасної Віри – Христа в себе, тобто «духовним народженням» Христа в особистості у містерії хрещення.

В якості загальної пропедевтики до теоретичної філософії грецької патристики використовувалась антична філософія, що було виправдано вченням мислителів грецької патристики про її історичне призначення [2, с. 270]. Саме такою пропедевтичною роллю обґрунтовувалась необхідність викладання дисциплін античної філософії у вищих навчальних закладах християнської імперії.

В якості спеціальних пропедевтик до теоретичної філософії грецької патристики виступали християнське віровчення (догматика) та патристична логіка (5 категорій), що задавали відповідно зміст та форму філософії грецької патристики. Теоретична філософія грецької патристики за змістом базується на надприродних для людини знаннях, а за формою відповідає вимогам патристичної логіки. Тобто, надприродне, надрозумне божественне одкровення в теоретичній філософії формалізується за допомогою основних категорій патристичної онтології. Об'єктивна істина одкровення відкривається у Церкві через Слово Боже, слово передання та учительне слово єпископів і фіксується у системі віровчення, яке стає пропедевтикою для теоретичної філософії. Прикладом типової пропедевтичної літератури до теоретичної філософії виступає «Велике катехітичне слово» Григорія Ниського. Отже, істина одкровення,

сповіщена Богом трьома зазначеними шляхами, може не лише бути за-
своєна особистістю в якості аксіоматичних положень християнського
віровчення, але й має бути осмислена в системі теоретичної філософії.
Засобом для цього виступає логіка.

Як і в античних неоплатоніків, у мислителів грецької патристики
аристотелівська логіка виступала пропедевтикою до всякого наукового
знання, і так само була пропедевтикою до власної теоретичної філо-
софії [16, с. 130–131]. Вона вивчалася серед квадривіуму в курсі логіки
(діалектики) [17, с. 487–488]. Поряд з цим, за межами навчального кур-
су, грецькі отці доповнили логіку Аристотеля своєю системою п'яти
універсальних категорій. Вони використовуються отцями для форму-
лювань проблем теології, в той час як таблиця 10 категорій Стагірита
використовується ними для описання лише створеного сущого. Так
само відмінна система п'яти вищих категорій грецької патристики від
системи п'яти вищих категорій платонізму. В основу категорій патри-
стики, найбільш загально викладених у трактаті Григорія Ниського
«Про розрізнення сутності та іпостасі» (раніше відомому як 38-й лист
Василя Кесарійського), покладені переосмислені в дусі християнсько-
го персоналізму категорії аристотелізму. Середи них такі поняття:
сутність (природа) як загальне буття, *іпостась* (особистість,
індивідуум) як індивідуальне існування, *сила* (можливість) як суттєва
властивість, *енергія* як дія – прояв суттєвої властивості, *особливість* як
індивідуальна властивість [3, с. 272–281]. Категорії структуруються
між собою через утворення пар діалектичних протилежностей:
«сутність – індивід», «суттєва властивість – індивідуальна вла-
стивість», «можливість – дія». Для цих пар категорій властиве
розрізнення без роз'єднання та єдність без злиття. Така діалектика
закріплена в догматичних визначеннях Халкідонського Собору про
єдність без злиття і розрізнення без розділення, обґрунтована капа-
докійцями [3] та псевдо-Діонісієм Ареопагітом [8, с. 244–280] і засто-
совується для опису і осмислення реальності Бога та Боголюдини. Тоб-
то, по суті грецькими отцями був створений новий для того часу тип
«символічної» діалектики, в якій єдність протилежностей передбачає
не їх синтез в принципово нову реальність, а об'єднання у взаємній чи
односторонній причетності. Тобто, окрім широкого використання
формальної логіки Аристотеля, грецькі отці в теології використовували
символічну діалектику. До речі, система патристичних категорій як ор-
ганон патристичного персоналізму використовується не тільки при по-
будові теоретичної філософії грецької патристики, але й при аналізі
містичної практики особистості.

Реконструкція теоретичної філософії грецької патристики

Дисципліни теоретичної філософії грецької патристики – «антропологія», «космологія», «теологія» – є філософсько-богословським курсом, виразом християнського персоналізму, і в порівнянні з відповідними частинами античної філософії – «словом про етику», «словом про фізику», «словом про теологію» – зазнали значних смислових та формальних трансформацій.

«*Теоретична антропологія*» розкриває поняття людської особистості як діалектичної єдності індивідуальної душі та персонального тіла, дає систему теоретичних знань про виникнення людини, її зовнішню та внутрішню будову, мету існування. Взірцевим текстом, в якому зафіксовані основні положення антропології грецької патристики, є твір Григорія Ниського «Про устрій людини». Людина там тлумачиться як створена Богом особистість, єдність розумної, вольової, афективно-чуттєвої, індивідуальної душі та живого персонального тіла [6, с. 76–77; 85–89; 93]. Антропологією грецької патристики долається платонічне розуміння людини як душі, яка лише перебуває в тілі, аристотелівське тлумачення душі як лише форми тіла, стоїчне розуміння душі як матеріальної сутності. У грецькій патристиці людська особистість є створеною Богом іпостасю (індивідом) душевної природи, що індивідуалізує як саму душевну, так і тілесну природу. В результаті створюється душевно-тілесна особистість [21, с. 40–46]. У згоді як із Біблією, так і з античними філософами, людина визначається як мікрокосм і образ Божий, а її довершеність тлумачиться як богоподібність добродісної та мудрої особистості [27].

«*Теоретична космологія*» описує світ як такий, в якому гарантована можливість свободи особистості. Взірцевим текстом, в якому зафіксовані основні положення космології грецької патристики, є твір Василя Кесарійського «Гексамерон». Історичне завдання Василя полягало у тому, щоб виробити (наскільки це можливо) теоретичну християнську космологію на основі синтезу християнського віровчення та категорій патристичної логіки. Не вносячи змін у релігійне одкровення, Василь максимально використав здобутки античної науки, паралельно розробляючи християнську метафізику. В цілому у своїх тлумаченнях космогенезу Василь віддає перевагу науковим поясненням, а не міфічно-поетичним фантазіям. Він свідомо віддаляється від будь яких релігійно-філософських і міфологічних спекуляцій (характерних, наприклад, для гностиків) над текстом Писання. Так, біблійні «вода», «п'їтма», «безодня», «твердь» позбавлені у нього будь яких міфо-поетичних рис і тлумачаться науково-реалістично [4, с. 26–67]. А процес творення Богом світу виглядає як процес поступового (а не раптового) становлення природи

під дією закладених в ній Богом творчих сил [4, с. 68–140]. В цілому, християнська космологія Василя Кесарійського була самостійним варіантом птоlemeївської геоцентричної релігійно-філософської космології доби античності-середньовіччя, побудованої на тлумаченні даних християнського віровчення та науки за допомогою системи категорій неоплатонічної філософії грецької патристики.

«Теоретична теологія» у мислителів грецької патристики розпадається на дві частини: «теологію» у вузькому значенні слова – науку про Бога-Трійцю, та «ікономію» – науку про Божу діяльність по відношенню до створеного суцього. Ці науки за змістом визначені християнським віровченням, а за формою – патристичною логікою. В межах теоретичної теології грецькі отці особливо продуктивно використовували «символічну» діалектику єдності протилежностей як сторін однієї реальності, що не синтезуються в щось нове. Відповідно, структура Бога поставала як єдність моменту тотожності Сутності Трійці та моменту розрізнення Іпостасей в Богіві. У Боголюдині Христі моментом єдності є Іпостась Логосу, а моментом розрізнення – дві сутності: Божественна і людська. В особистості Логосу специфічна діалектика єдності Божественного і людського без їх злиття дозволяє продумати як діалектичний процес усі дії спасіння, здійснені Ісусом Христом.

Зазначимо, що віднайдений в результаті проведеного дослідження діалектичний характер змісту та форми дисциплін теоретичної філософії грецької патристики підтверджує нашу теорію про неоплатонічний характер богословсько-філософського синтезу грецьких отців церкви [20]. В усіх дисциплінах теоретичної філософії застосовується діалектика розрізнення протилежностей в предметі без його розділення та єдності протилежностей без їх злиття. При усій теоретичній обмеженості такої моделі діалектики з точки зору античного неоплатонізму та німецької класичної філософії, вона виявилась адекватним засобом для теоретичного осмислення християнського віровчення. В результаті застосування такої символічної діалектики мислителям грецької патристики вдалося створити в якості теоретичної філософії власну систему метафізики християнського персоналізму. При цьому теоретична філософія грецької патристики залишалась більш широким поняттям, ніж догматична теологія. Лише третя частина теоретичної філософії грецької патристики – теоретична теологія виявилась повністю догматизованим предметом. Більшість основоположень космології та антропології не були догматизовані, а були загально прийняті в грецькій патристиці в якості положень теоретичного релігійно-філософського та богословсько-філософського знання.

Містико-практична філософія грецької патристики

Дисципліни практичної філософії грецької патристики – «добродесний праксис», «природне споглядання» та «містична теологія», так само як і частини античної філософії – «етика», «фізика», «теологія», – мислилися як етапи духовного зростання особистості та її уподібнення Богу [2, с. 169]. Специфіка системи дисциплін практичної філософії базується на релігійному одкровенні Слова і інтерпретується мислителями грецької патристики як система етапів містичного зростання людини в Слові та Слова в людині [21, с. 118–160].

«Філософія добродесного праксису» [21, с. 118–130] як перша дисципліна практичної філософії є аналогічною до вчення античної філософії про «етику» [2, с. 169]. Головним предметом цієї дисципліни є добродесності. Так, у античному неоплатонізмі добродесності трактуються як властивості Бога, і тому їх досягнення є уподібненням Богу, а у стоїцизмі досягнення добродесностей є досягненням природного стану апатії. Практична філософія грецької патристики синтезує платонічну і стоїчну етику, кардинально християнізуючи їх [1, с. 80]. Принципова відмінність патристичного «добродесного праксису» від античної «етики» полягає у тео-антропологічному характері добродесностей, які є властивостями Бога, що відкриваються для особистості лише в якості добродесностей Христа. Відповідно, надбання добродесностей в грецькій патристиці приймає характер уподібнення Боголюдині Христу, а засобом досягнення подоби Христу є система духовних вправ, які націлені на моральне очищення, подолання пристрастей і досягнення апатії [11, с. 116–127]. Мовою символів надбання добродесностей — це ріст «Тіла» Христа в особистості.

«Філософія споглядання логосів створених світів» є трансформацією «фізики» античної філософії [21, с. 131–142]. У античній філософії дисципліна «фізика» вивчає устрій космосу, його ієрархію від матерії до Бога, обґрунтовує закони Всесвіту – і, тим самим, дає основу для дискурсу про добро і зло, стверджує закони етики [2, с. 169–170]. Зокрема, для античного неоплатонізму фізика як практична філософія – це «життя, підкорене розуму», який споглядає трансцендентальну причину світу – Розум; це споглядання перетворює особистість філософа [2, с. 173–175]. Суть «споглядання суцього» грецької патристики полягає у практиці містичного споглядання ідеальної основи створених світу – логосів Божественного Логосу, а не Бога-Трійці [11, с. 127–131]. Предметом «споглядання суцього» виступає ідеальна основа не лише чуттєвого космосу, але й «створених світів» св. Писання, Церкви, людини [24, с. 75–79; 25, с. 34–37]. Містичне споглядання логосів Божественного Логосу є своєрідною духовною вправою, яка перетворює розумну душу

особистості у відповідності до предмету споглядання: розумна душа особистості стає віддзеркаленням Логосу [11, с. 131]. Звідси головна специфіка споглядання логосів практичної філософії грецької патристики в його тео-антропологічному характері, адже пізнання ідеальної основи світів виявляється засвоєнням знань Бога-Логосу про світи [11; 21, с. 141–143]. Мовою символів надбання логосів – це ріст «Душі» Христа в особистості.

«Містична теологія», або філософія обоження є персоналістичною, теоантропологічною та тріадологічною трансформацією античної «теології» [21, с. 143–160]. Антична «теологія» (іноді використовувалась назва «епоптика» – найвища стадія споглядання) вивчає непорушні перші причини і приводить до споглядання Бога [2, с. 169–170]. У античному неоплатонізмі, епоптика – споглядання надбуттєвої причини світу, Єдиного, – набуває екстатичного характеру [2, с. 176]. Його метою є блаженне єднання з Єдиним у якому долається усякий дискурс [15, с. 149–150]. «Містична теологія» грецької патристики є так само містичною практикою екстатичного богопізнання, але Бог, що пізнається в цій містичній практиці, – це надбуттєва Трійця Божественних Особистостей [11, с. 131–132]. Мовою символів обоження – це ріст «Божественності» Христа в особистості.

Історико-філософські висновки

Реконструкція теорії мислителів грецької патристики про структуру філософії та аналіз змісту кожної дисципліни дозволили виявити, що така теорія мала розвинутий характер і наслідувала кращі досягнення платонізму та стоїцизму II–III ст. і античного неоплатонізму III–VI ст. Наслідування простежується, по-перше, у перейманні грецькою патристикою розділення на теоретичну і практичну філософії (до речі, запозичену не у періпатетичній, а у стоїчній версії), по-друге, у запозиченні порядку дисциплін античної філософії відповідно схемі «етика – фізика – теологія», по-третє, у наслідуванні практики викладання пропедевтичних та теоретичних дисциплін по творах класичних авторів, і нарешті, у прийнятті вчення про «духовні вправи» як основи дисциплін містико-практичного циклу.

Не дивлячись на очевидні аналогії, філософія для мислителів грецької патристики була цілісною системою дисциплін, що охоплювала як античну, так і власне християнську філософію-теологію. Про це свідчить архітектоніка філософії грецької патристики, в якій підкреслюється як єдність, так і різниця між окремими «філософіями», тобто вона, поряд з античною філософією та логікою, не просто включала у свою систему філософії три складові: «вірвчення», теоретичну

релігійну філософію та містичну практику, але й давала систематичну трактовку проблеми їх співвідношення.

Отже, реконструкція концепту філософії грецької патристики є важливим етапом історико-філософських студій, що дає нове методологічне підґрунтя для оцінки впливів грецької патристики на українську філософську традицію.

До усього сказаного варто додати, що структура теоретичних дисциплін: «діалектика – психологія – космологія – теологія» є аналогічною до сформованої в Новий час структури класичної метафізики. Остання так само складалась з «онтології», (що була фактично «словником філософських термінів»), «раціональної психології», «раціональної космології» та «раціональної теології» [22, с. 441–443]. Це не може не наводити на роздуми про філософію грецької патристики як своєрідну систему метафізики. На завершення подамо виявлені аналогії у схематичному вигляді.

Порівняльна таблиця частин філософії

Антична філософія	Теоретична філософія грецької патристики	Містико-практична філософія грецької патристики	Метафізика Нового часу
пропедевтика, або пайдея	віра (врівчнення) і логіка	віра і містагогія	онтологія
етика	антропологія	добročесний праксис	раціональна психологія
фізика	космологія	споглядання логосів	раціональна космологія
теологія	теологія	містична теологія	раціональна теологія

Таблиця творів, що використовувалися для вивчення дисциплін теоретичного циклу в античному неоплатонізмі

Дисципліни	Перше коло	Друге коло	Порядок Еннеад
Пропедевтика або пайдея	Алківіад I	Філеб	перша
етика	Горгій, Федон	—	перша
логіка	Кратіл, Теетет	—	
фізика	Софіст, Політика	Тімей	друга-четверта
теологія	Федр, Симпозіум	Парменід	п'ята-шоста

Таблиця творів, що використовувалися для вивчення дисциплін теоретичного циклу в християнському неоплатонізмі

Дисципліни	Перше коло	Друге коло, твори «Ареопагітік»	«Джерело знань» Іоанна Дамаскіна
Пропедевтика: вивчення і логіка	«Великий катехізис», «Про розрізнення сутності та іпостасі» Григорія Ниського	—	«Діалектика»
антропологія	«Про устрій людини» Григорія Ниського	«Церковна ієрархія»	«Виклад православної віри», гл. 15–25
космологія	«Гексамерон» Василя Кесарійського	«Небесна ієрархія»	«Виклад...», гл. 25–44
теологія: «теологія» як вчення про Трійцю та «ікономія» як вчення про відношення Бога до світу	«П'ять теологічних слів» Григорія Нізіанзина, «Слово про втілення Логосу» Афанасія Олександрійського	«Містична теологія» та «Про Божественні імена»	«Виклад...», гл. 1–14 (теологія), 45–91 (ікономія)

ЛІТЕРАТУРА

1. **Адо П.** Духовные упражнения и античная философия / П. Адо – М.: СПб.: «Степной ветер»; ИД «Коло», 2005. – 448 с. – ISBN 5-98861-004-8.
2. **Адо П.** Что такое античная философия? / П. Адо – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 320 с. – ISBN 5-87121-017-1.
3. **Василий Великий.** Письмо (38) Григорию брату о различии сущности и ипостаси / Василий Великий; [перевод с греч. А. В. Иванченко, А. В. Михайловский] // Историко-философский ежегодник '95. – М.: Мартис, 1996. – С. 272–281.
4. **Василий Великий.** Шестоднев / Василий Великий // Творения. В 6 т. Т. 1. – М.: Паломник, 1993. – 406 с. – ISBN-978-5-89101-235-6.
5. **Григорий Нисский.** Большое огласительное слово / Григорий Нисский // Восточные отцы и учителя Церкви IV в. Антология. В 3 т. Т. 2. – М.: Изд-во МФТИ, 1999. – С. 149–199. – 544 с. – ISBN 5-88688-061-5.
6. **Григорий Нисский.** Об устройении человека / Григорий Нисский – СПб.: «Аxiоma», 1995. – 220 с. – ISBN 5-93403-004-3.
7. **Диллон Д.** Наследники Платона / Д. Диллон – М.: Изд-во СПб.-Университета, 2005. – 281 с. – ISBN 5-288-03724-8
8. **Дионисий Ареопагит.** Сочинения. Толкования Максима Исповедника / Дионисий Ареопагит – СПб.: Алетейа, 2002. – 672 с. – ISBN 5-89321-096-4.
9. **Дьяконов А. П.** Типы высшей богословской школы в древней Церкви (III–VI вв.) / А. П. Дьяконов // Ученые записки Российского Православного университета ап. Иоанна Богослова. Вып. 3. (Патрология). – М.: РПУ, 1998. – С. 6–55.
10. **Евагрий Понтийский.** Творения. Аскетические и богословские трактаты / Евагрий Понтийский. – М.: Мартис, 1994. – 362 с. – ISBN 5-7248-00675.
10. **Епифанович С. Л.** Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие / С. Л. Епифанович – М.: Мартис, 1996. – 219 с. – ISBN 5-7248-0016-0.

11. **Йегер В. Пайдейя.** Воспитание античного грека (эпоха великих воспитателей и воспитательных систем). В 3 т. Т. 2. / В. Йегер – М.: «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1997. – 594. – ISBN: 5-87245-028-1.
12. **Максим Исповедник.** Творения. В 2 т. Т. 1. / Максим Исповедник. – М.: Мартис, 1993. – 346 с. – ISBN 5-7248-0016-0.
13. **Максим Исповедник.** Творения. В 2 т. Т. 2. / Максим Исповедник. – М.: Мартис, 1993. – 283 с. – ISBN 5-7248-0016-0.
14. **Плотин.** Шестая эннеада. Трактаты VI-IX. / Плотин. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2005. – 416 стр. – ISBN 5-89740-117-8.
15. **Попов П. С.** Развитие логических идей от античности до эпохи Возрождения / П. С. Попов, Н. И. Стяжкин – М.: МГУ, 1974. – 112 с. – ISBN 5-211-01142-2.
16. **Самодурова З. Г.** Школы и образование / З. Г. Самодурова // Культура Византии IV – перв. пол. VII в. – М.: Наука, 1984. – С. 478–503.
17. **Самодурова З. Г.** Школы и образование / З. Г. Самодурова // Культура Византии втор. пол. VII – XII в. – М.: Наука, 1989. – С. 366–400.
18. **Сидоров А. И.** Комментарии / Сидоров А. И. // Евагрий Понтийский. Творения. Аскетические и богословские трактаты. – М.: Мартис, 1994. – 364 с. – ISBN 5-7248-0014-4.
19. **Христокін Г. В.** Філософія грецької патристики як східно-християнський неоплатонізм / Г. В. Христокін // Практична філософія. № 2. 2006. – С. 180-189.
20. **Чорноморець Ю. П.** Антропологія східної патристики. Дис... канд. філос. наук: 09.00.05. – Київ, 2002.
21. **Шеллинг.** Сочинения в 2 т. Т. 2. / . Шеллинг – М.: Мысль, 1989. – 636 с. – ISBN 5-244-00357-7.
22. **Шичалин Ю. А.** История античного платонизма (в институциональном аспекте) / Ю. А. Шичалин – М.: Греко-латинский кабинет, 2000. – 448 с. – ISBN: 5-87245-047-8.
23. **Larchet J. C.** Introduction / Larchet J. C // Maximus le Confesseur. Ambigua. – Paris, 1994. – P. 7–84. – ISBN 0-5670-9651-3.
24. **Larchet J. C.** Introduction / Larchet J. C // Maximus le Confesseur. Questions a Thalassios. – Suresnes, 1992. – P. 7–49. – ISBN 0-5670-9651-3.
25. **Origene.** Commentaire sur le Cantique des Cantiques. Ed. Et trad. L. Brezand, H. Crouzel et M. Boret / Origene – SC, 1991.
26. **Thunberg Lars.** Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor / Lars Thunberg – Lund: Gleerup, 1965. – ISBN: 978-0-19-923714-2.